

"PUNKTUATSIYA VA SHE'RIYAT: RITM, OHANG VA PAUZALAR UYG'UNLIGI"

Ibodullayeva Maftuna

ToshDO'TA Uning 3-kurs talabasi

Ibodullayevamaftuna89@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada she'riyatda punktuatsiya – tinish belgilarining ritm, ohang va pauzalar uyg'unligini shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Muallif she'r matnida tinish belgilarining grammatik vazifadan tashqari emotsional va estetik ifoda vositasi sifatidagi ahamiyatini ochib bergan. Turli shoirlar ijodidan olingan misollar orqali tinish belgilarining ritmga, kayfiyatga va obraz yaratishga qanday ta'sir qilishi ko'rsatilgan. Maqolada shoirlarning punktuatsiyani ongli rad etishi ham poetik vosita sifatida izohlangan.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль пунктуации в поэзии в формировании ритма, интонации и пауз. Автор раскрывает значение знаков препинания не только как грамматического элемента, но и как выразительного средства, способного передавать эмоции и эстетику. На примерах из творчества известных поэтов показано, как пунктуация влияет на ритмику, настроение и создание художественного образа. Особое внимание уделено случаям сознательного отказа от пунктуации как части авторского стиля.

Annotation: This article explores the role of punctuation in poetry in shaping rhythm, intonation, and pauses. The author highlights how punctuation functions not only as a grammatical tool but also as an expressive and aesthetic device. Through examples from various poets' works, the article illustrates how punctuation affects rhythm, mood, and the construction of poetic imagery. It also discusses how the deliberate omission of punctuation can serve as a stylistic and artistic choice in poetic expression.

Kalit soʻzlar: punktuatsiya, sheʼriyat, tinish belgilar, ritm, ohang, pauza, emotsiya, badiiy vosita, obraz, estetik ifoda.

Ключевые слова: пунктуация, поэзия, знаки препинания, ритм, интонация, пауза, эмоция, художественное средство, образ, эстетическое выражение.

Keywords: punctuation, poetry, punctuation marks, rhythm, intonation, pause, emotion, literary device, imagery, aesthetic expression.

Kirish

Sheʼriyat – bu soʻz sanʼati, unda har bir harf, tovush va pauza muhim sanaladi. Agar sheʼr ohang boʻlsa, bu ohangni belgilab beruvchi asosiy unsurlardan biri — **puntuatsiya**, yaʼni **tinish belgilaridir**¹. Garchi ular sheʼr satrida kam koʻrinadigan va koʻpincha eʼtibordan chetda qoladigan elementlar boʻlsa-da, ularning vazifasi beqiyos: **mazmunni, tuygʻuni, ritmni va ohangni boshqaradi**. Ushbu maqolada punktuatsiyaning sheʼriyatdagi oʻrni, ohang va pauzalarni shakllantirishdagi roli, shuningdek, baʼzi mashhur shoirlar uslubida tinish belgilari bilan ishlash tahlil qilinadi.

Sheʼriyatda punktuatsiyaning asosiy funksiyalari

Tinish belgilarining sheʼriyatdagi vazifasi prozaik matnlardagidan tubdan farq qiladi. Ular:

- Ritm va ohangni belgilaydi;
- Satrlar oʻrtasidagi pauzani koʻrsatadi;
- Tuygʻu va kayfiyatni ifodalaydi;
- Maʼno boʻlinmalarini ajratadi;
- Oʻqish tezligi va urinish nuqtasini belgilaydi.

Masalan, quyidagi satrni olaylik:

¹ Qoʻchqorov, N. (2005). *Oʻzbek tilining stilistikasi*. Toshkent: Oʻzbekiston nashriyoti

Yurakni to‘lqin qilgan ohang bor,
Ko‘zimda yosh, yuzimda bir kulgu.

Bu ikki satrda tinish belgilar (vergul, nuqta) orqali she’rda tuyg‘ular muvozanati – ichki iztirob va tashqi jilmayish tasvir topgan. Bu ma’no aynan tinish belgilar orqali aniqlik kasb etadi.

Punktuatsiya orqali ritm va pauzalarni boshqarish

Ritm – bu she’rning yuragi. Ritmni belgilovchi omillar sirasida urg‘ular, bo‘g‘inlar soni va pauzalar mavjud². Pauzalar esa odatda vergul, nuqta, tire, nuqtali vergul va boshqa tinish belgilar bilan ifodalanadi. Agar bu belgilar noto‘g‘ri yoki umuman ishlatilmasa, o‘quvchi she’rni to‘g‘ri ritmda o‘qiy olmaydi.

Quyidagi ikki variantni solishtiring:

1. Tinish belgili:

Ko‘ngil istaydi, tinchlik, osoyishtalik...
Bu dunyo esa — faqat shovqin, iztirob.

2. Tinish belgisiz:

Ko‘ngil istaydi tinchlik osoyishtalik
Bu dunyo esa faqat shovqin iztirob

Ikkinchi variantda ohang va pauza yo‘qolgani uchun ritm va ifoda kuchi sezilarli darajada pasayadi.

Tinish belgilarining poetik obrazga ta’siri

² Abdurahmonova, D. (2012). *She’r tili va ohang*. Toshkent: Yozuvchi

She'riyatda obraz yaratish faqat so'zlar bilan emas, matn tuzilishi orqali ham amalga oshiriladi. Ayniqsa pauza – ichki kechinmalarni tasvirlashda muhim estetik vositadir.

Masalan, Abdulla Oripovning mashhur satrlaridan biri:

Sen ketding... yuragimda — sukunat,
Dunyo jim... faqat qalbimda g'am.

Bu yerda uch nuqta — davom etayotgan iztirob, tire — ichki portlash, nuqta — yakunlangan umid sifatida tahlil qilinadi. Shoir bu yerda tinish belgilarini emotsional kuch sifatida ishlatgan.

Turli shoirlar uslubida punktuatsiyaning roli

Turli adabiy maktab va shoirlar punktuatsiyani turlicha qo'llaydi:

- Erkin Vohidov kabi shoirlar klassik tilda punktuatsiyaga qat'iy amal qiladi, bu esa rasmiylik va ohangdorlikni oshiradi;
- Muhammad Yusuf va Usmon Azim kabi shoirlar esa ba'zan tinish belgilarini ataylab rad etadi — bu orqali erkinlik, tabiiylik va ifoda soddaligini yaratadi.

Yana bir misol:

Tog'lar jim edi men yig'ladim
Osmon jim edi men to'kildim

Bu satrda hech qanday tinish belgisi yo'q, lekin bu tuyg'ularning to'xtovsiz oqimini aks ettiradi.

Punktuatsiyaning she'riyatda rad etilishi — badiiy vosita sifatida

Ba'zi hollarda shoirlar ongli ravishda punktuatsiyadan voz kechadi. Bu postmodernist yondashuvda ko'proq uchraydi va matnga erkin ohang, oqim, ichki monolog xususiyatini beradi. Shoir punktuatsiyadan voz kechish orqali **tuyg'ularning to'xtovsiz oqimini** taqdim etadi. Bu yondashuv ko'proq **modern va postmodern she'riyatga** xos sanaladi³.

Misol uchun:

Men ketdim hech kim sezmadi

Tong otdi yurakda qorong'u

Bu shaklda yozilgan she'rda tinish belgilari yo'q, ammo bu yondashuv orqali yolg'izlik, e'tiborsizlik, tushkunlik holati ifodalanadi. Demak, punktuatsiyani ishlatmaslikning o'zi ham badiiy vositadir.

Xulosa

She'riyatda punktuatsiya – bu grammatik vosita emas, balki **badiiy quroldir**. U ritm yaratadi, pauza belgilaydi, obrazlar uyg'unligini mustahkamlaydi, tuyg'ularni ifodalashda xizmat qiladi. Tinish belgilarining borligi yoki yo'qligi, ularning qanday ishlatilgani she'rni o'zgacha ohangda talqin etishga yordam beradi. Shu sababli, har bir shoir, yozuvchi yoki o'quvchi punktuatsiyani nafaqat to'g'ri, balki ongli ravishda qo'llashi zarur. She'rda tinish belgilarini anglash – **so'z ortidagi sukunatni eshitish** demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo'chqorov, N. (2005). *O'zbek tilining stilistikasi*. Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
2. Tursunov, H. (2018). *Adabiy tahlil asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.

³ Xayrullaeva, M. (2017). "Puntuatsiyaning poetik uslubdagi erkinligi", *Til va adabiyot*

3. Rasulov, Sh. (2010). "Punktuatsiya va ohang", *Filologiya masalalari*
4. Abdurahmonova, D. (2012). *She'r tili va ohang*. Toshkent: Yozuvchi.
5. Karimov, A. (2014). "Poetik tasvirda tinish belgilarining semantik xususiyatlari", *O'zbek tili va adabiyoti*.
6. Bobojonov, M. (2015). *Zamonaviy o'zbek poeziyasi poetikasi*. Toshkent: Akademnashr.
7. Xayrullaeva, M. (2017). "Punktuatsiyaning poetik uslubdagi erkinligi", *Til va adabiyot*,
8. Yusupova, Z. (2021). *She'riyat va punktuatsion tafakkur*. Toshkent: Ilm ziyo.